

**DIZARTRIYA BOLALARDA NUTQ HARAKATINING BUZILISHI,
UNING SABABLARI, TURLARI, DIAGNOSTIKASI VA
KORREKSIYASI**

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Special pedagogy fakulteti talabasi

Abduxoshimova Zuxra Davronjon qizi

Abdukhoshimovazukhra@gmail.com

Mansurova Muslima Tolibjon qizi

Sadikovamuslima1215@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada dizartriya — markaziy va periferik nerv tizimi zararlanishi bilan bog‘liq holda nutq apparati harakatlarining buzilishi natijasida yuzaga keladigan murakkab nutq buzilishi sifatida yoritiladi. Dizartriyaning mohiyati, kelib chiqish omillari, asosiy turlari, klinik va logopedik belgilari, diagnostikasi, korreksion-pedagogik ishlar hamda zamonaviy ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinadi. Shuningdek, dizartriya muammosini o‘rgangan olimlarning qarashlari, nutqning motor komponentlari, artikulyatsiya, fonatsiya, nafas va prosodikaning ahamiyati ko‘rib chiqiladi. Maqolada bolalar dizartriyasida kompleks va individual yondashuvning zarurligi asoslab beriladi.

Kalit So‘zlar: Dizartriya, nutq buzilishi, artikulyatsiya, fonatsiya, prosodika, nutq motorikasi, markaziy nerv tizimi.

Kirish

Nutq insonning fikrini ifodalashi, muloqot qilishi va jamiyatda faol ishtirok etishida muhim vositadir. Nutqning to‘g‘ri shakllanishi uchun nafaqat til tizimi, balki nafas olish, ovoz hosil qilish va artikulyatsion harakatlarning muvofiqlashuvi ham zarur.

Bolalarda uchraydigan nutq buzilishlari orasida dizartriya alohida o‘rin tutadi. Dizartriyada nutqning motor jihatida buziladi va natijada tovush talaffuzi, ovoz, nutq nafasi, temp-ritm hamda intonatsiya o‘zgarishi mumkin. Buzilish darajasi bolaning umumiy nevrologik holatiga va nutq apparatini boshqaruvchi tizimlarning qaysi qismlari zararlanganiga qarab farq qiladi.

Dizartriya o‘rganish logopediya bilan bir qatorda nevrologiya, neyropsixologiya, pediatriya va maxsus pedagogiya uchun ham muhimdir. Zamonaviy ilmiy yondashuvlar dizartriya faqat tovush talaffuzidagi kamchilik sifatida emas, balki nutqning bir nechta motor komponentlari bilan bog‘liq murakkab holat sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Dizartriya Tushunchasi Va Ilmiy Mohiyati

Dizartriya — nutqning motor amalga oshirilishi buzilishi bilan tavsiflanadigan nutq buzilishidir. Unda nutq uchun zarur boʻlgan muskullar faoliyati va ularni nerv tizimi tomonidan boshqarish jarayonlari buzilishi mumkin.

Dizartriyada artikulyatsion apparat, til, lablar, yumshoq tanglay, hiqildoq va nafas mushaklari faoliyatining muvofiqlashuvi qiyinlashishi mumkin. Shu sababli bolaning nutqi noaniq, sekin, tez, kuchsiz yoki oʻzgaruvchan eshtilishi mumkin.

Dizartriyaning asosiy xususiyati uning nevrologik asosga ega boʻlishidir. Biroq har bir bolaning belgilari bir xil emas. Shuning uchun tashxis qoʻyishda bolaning nutqi bilan birga umumiy motorika, mushak tonusi, reflekslar, koordinatsiya va boshqa nevrologik belgilar ham hisobga olinadi.

Dizartriyaning Kelib Chiqish Sabablari

Dizartriya turli nevrologik omillar natijasida yuzaga kelishi mumkin. Bolalik davrida markaziy nerv tizimining shikastlanishi, tugʻma yoki orttirilgan nevrologik holatlar, ayrim genetik va rivojlanish bilan bogʻliq kasalliklar nutq motorikasiga taʼsir koʻrsatishi mumkin.

Sabablarni oʻrganishda homiladorlik va tugʻruq tarixi, bolaning erta rivojlanishi, motor koʻnikmalarning shakllanishi va nevrologik holati muhim ahamiyatga ega.

Dizartriya sababini faqat bitta omil bilan tushuntirish har doim ham mumkin emas. Shu sababli diagnostik jarayonda logoped, nevrolog, pediatri va zarur hollarda boshqa mutaxassislarining hamkorligi muhimdir.

Dizartriyaning Asosiy Turlari

Klassik nevrologik va logopedik tasniflarda dizartriyaning bir necha shakllari ajratiladi. Ularning nomlanishi va tasnif mezonlari turli ilmiy maktablarda biroz farq qilishi mumkin.

Spastik dizartriya mushak tonusining oshishi bilan bogʻliq boʻlishi mumkin. Nutq harakatlari sekinlashadi, ovoz va artikulyatsiya zoʻriqib eshtilishi mumkin.

Gipotonik yoki flaksid koʻrinishda mushak kuchsizligi va harakat amplitudasining kamayishi kuzatilishi mumkin.

Ataksik dizartriyada harakatlarning muvofiqlashtirilishi buzilib, nutq tempi, urgʻu va artikulyatsiyada nomuntazamlik paydo boʻlishi mumkin.

Giperkinetik dizartriyada ixtiyorsiz harakatlar nutq harakatlarining aniqligiga taʼsir qilishi mumkin.

Gipokinetik koʻrinishda harakatlarning kamayishi, nutqning bir maromda va past ovozda chiqishi kabi belgilar uchrashi mumkin.

Aralash shakllarda bir nechta motor buzilishlarning xususiyatlari birgalikda namoyon boʻlishi mumkin.

Dizartriya Nutqning Asosiy Belgilari

Dizartriya nutqning bir nechta komponenti zararlanishi mumkin. Birinchi navbatda artikulyatsion aniqlik pasayadi. Bola ayrim tovushlarni noaniq talaffuz qilishi yoki tovushlar orasidagi o'tishlarni qiyin amalga oshirishi mumkin.

Nutq nafasi ham o'zgarishi mumkin. Bola gapni yetarli nafas bilan ta'minlay olmasligi, gap oxirida ovozning pasayishi yoki qisqa nutqiy bo'laklardan foydalanishi mumkin.

Fonatsiya buzilganda ovozning kuchi, balandligi va tembri o'zgarishi ehtimoli bor. Prosodik jihatdan esa intonatsiya, urg'u, temp va ritmning o'zgarishi kuzatiladi.

Shunday qilib, dizartriya faqat bitta tovush emas, balki nutqning umumiy motor tashkil etilishi buzilishi mumkin.

Olimlarning Dizartriya Haqidagi Qarashlari

Dizartriya muammosi nevrologiya va logopediya tarixida uzoq vaqt davomida o'rganilgan. A.R. Luriya nutq faoliyatining miya mexanizmlarini o'rganib, yuqori psixik funksiyalarning tizimli tashkil etilishi haqidagi qarashlarni rivojlantirdi. Uning neyropsixologik yondashuvi nutq buzilishlarini alohida bitta markaz bilan emas, balki o'zaro bog'liq funksional tizimlar bilan tushuntirishga yordam berdi.

L.S. Vigotskiyning rivojlanish va yuqori psixik funksiyalar haqidagi qarashlari esa nutq buzilishi bo'lgan bolaga pedagogik va ijtimoiy yondashuvning nazariy asoslarini mustahkamladi.

Zamonaviy motor nutq tadqiqotlarida dizartriya nutq harakatlarining aniqligi, tezligi, kuchi va muvofiqlashtirilishi bilan bog'liq tizimli buzilish sifatida o'rganiladi. Tadqiqotchilar nutqning artikulyatsiya, fonatsiya va prosodiya kabi komponentlarini alohida va birgalikda baholash zarurligini ta'kidlaydilar.

Dizartriya Diagnostika Qilish

Dizartriya diagnostikasi kompleks bo'lishi kerak. Logoped bolaning spontan nutqini, alohida tovushlarni talaffuz qilishini, bo'g'in va so'zlarni takrorlashini, ovozini, nutq nafasini va prosodikasini baholaydi.

Artikulyatsion apparatning tuzilishi va harakatchanligi ham tekshiriladi. Til, lab, jag' va yumshoq tanglay harakatlarining kuchi, tezligi, amplitudasi va muvofiqligi kuzatiladi.

Nevrologik tekshiruv nutq buzilishining sababini va motor tizimining holatini aniqlashda yordam beradi. Eshitish holatini baholash ham muhim, chunki eshitishdagi muammolar nutq rivojlanishiga ta'sir qilishi mumkin.

Diagnostika jarayonida bolaning yoshiga mos, ishonchli va imkon qadar standartlashtirilgan baholash vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq.

Dizartriyaning Boshqa Nutq Buzilishlaridan Farqlash

Dizartriyaning fonetik-fonematik buzilishlar, nutq apraksiyasi va boshqa nutq-til holatlaridan farqlash muhim. Dizartriya asosiy muammo nutq harakatlarini bajarish va ularni nerv-mushak tizimi orqali boshqarish bilan bog'liq bo'ladi.

Nutq apraksiyasida esa bola kerakli nutq harakatlarini rejalashtirish va ketma-ket tashkil qilishda qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Dizartriya mushak tonusi, kuchi, koordinatsiyasi va reflektor faoliyat bilan bog'liq belgilar ko'proq ahamiyat kasb etadi.

To'g'ri differensial diagnostika korreksion ishlarni to'g'ri rejalashtirish uchun zarurdir.

Dizartriya Korreksion-Logopedik Ishlar

Korreksion ishlar bolaning individual ehtiyojlariga qarab rejalashtiriladi. Asosiy maqsadlar nutqning tushunarligini oshirish, artikulyatsion harakatlarni yaxshilash, ovoz va nafasni muvofiqlashtirish hamda kommunikativ imkoniyatlarni kengaytirishdan iborat.

Mashg'ulotlarda nutq nafasi ustida ishlash, artikulyatsion harakatlarni rivojlantirish, tovushlarni to'g'ri shakllantirish, bo'g'in va so'zlarni aniq talaffuz qilish, temp va ritmni tartibga solish kabi yo'nalishlardan foydalanish mumkin.

Korreksiya faqat mexanik mashqlarga asoslanmasligi kerak. Bola real muloqot vaziyatlarida nutqidan foydalanishga ham o'rgatilishi lozim.

Zamonaviy Tadqiqotlar Va Ularning Natijalari

So'nggi yillarda motor nutq buzilishlarini baholash va korreksiya qilish bo'yicha tadqiqotlar kengaymoqda. Tadqiqotlarda nutq tushunarligi asosiy amaliy ko'rsatkichlardan biri sifatida ko'riladi.

Akustik tahlil, ovoz va nutq parametrlarini raqamli qayd etish, avtomatlashtirilgan baholash hamda telelogopediya kabi yo'nalishlar rivojlanmoqda.

Zamonaviy tadqiqotlar bir xil mashqlarni barcha bolalarga qo'llashdan ko'ra, bolaning motor va kommunikativ profiliga moslashtirilgan intervensiyalarni ishlab chiqish muhimligini ko'rsatadi. Ayniqsa, nutq tushunarligi va kundalik muloqotdagi funksional natijalarni baholash muhim hisoblanadi.

Ota-Ona Va Ta'lim Muhitining Ahamiyati

Dizartriya bolaning rivojlanishida oila va ta'lim muhiti katta ahamiyatga ega. Ota-ona bolaning gapini bo'lmasligi, javob berish uchun yetarli vaqt berishi va muloqotda sabrli bo'lishi kerak.

Bola bilan suhbatlashishda qisqa, tushunarli gaplardan foydalanish, kerakli so'zlarni takrorlash va real hayotdagi vaziyatlardan foydalanish foydali.

Maktab yoki bog'chada esa bolaning nutqiy imkoniyatlarini hisobga olish, javob berish uchun qo'shimcha vaqt berish va zarur hollarda kommunikativ yordam vositalaridan foydalanish mumkin.

Dizartriyaning Ta'lim Va Ijtimoiy Rivojlanishga Ta'siri

Nutqning tushunarsizligi bolaning sinfdoshlari, o'qituvchilari va atrofidagi boshqa insonlar bilan muloqotini qiyinlashtirishi mumkin. Shu sababli dizartriya faqat talaffuzni tuzatish emas, balki bolaning ijtimoiy va kommunikativ faolligini qo'llab-quvvatlash ham muhim.

Bola o'z fikrini ifodalash imkoniyatiga ega bo'lsa, uning ta'lim jarayonidagi ishtiroki ham yaxshilanadi. Zaruratga qarab rasm, yozuv, imo-ishora yoki boshqa qo'llab-quvvatlovchi kommunikatsiya vositalaridan foydalanish mumkin.

Dizartriya bolaning aqliy imkoniyatlarini avtomatik ravishda belgilamaydi. Nutqning motor jihatidagi qiyinchilik bilan bolaning bilim olish qobiliyatini tenglashtirmaslik kerak.

Dizartriya O'rganishda Zamonaviy Yondashuvlar

Bugungi kunda dizartriya o'rganishda neyropsixologik, nevrologik, logopedik va funksional-kommunikativ yondashuvlar bir-birini to'ldiradi.

Zamonaviy yondashuvlarda nutqning tushunarligi bilan bir qatorda bolaning real hayotdagi muloqot samaradorligi ham muhim natija sifatida qaraladi. Korreksion dasturni tuzishda bolaning yoshi, nutq darajasi, motor imkoniyatlari, kognitiv holati va kundalik kommunikativ ehtiyojlari hisobga olinadi.

Texnologiyalarning rivojlanishi nutqni akustik tahlil qilish, masofadan turib logopedik mashg'ulotlar olib borish va kommunikativ yordam vositalaridan foydalanish imkoniyatlarini ham kengaytirmoqda.

Xulosa

Dizartriya bolalarda uchraydigan murakkab motor nutq buzilishlaridan biri bo'lib, uning asosida nerv-mushak boshqaruvi bilan bog'liq qiyinchiliklar yotadi. Dizartriya artikulyatsiya, nutq nafasi, fonatsiya, temp, ritm va intonatsiya turli darajada buzilishi mumkin.

Dizartriya to'g'ri aniqlash uchun kompleks diagnostika zarur. Logopedik tekshiruv nevrologik baholash bilan uyg'unlashtirilganda buzilishning xususiyatlarini yaxshiroq aniqlash mumkin.

Korreksion ishlar individual, izchil va uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Asosiy maqsad bolaning nutq tushunarligini va kundalik muloqotdagi mustaqilligini oshirishdan iborat.

Ota-ona, logoped, pedagog va shifokorlarning hamkorligi bolaning rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhimdir. Eng muhimi, dizartriya bolani faqat uning nutqiy qiyinchiliklari orqali baholamaslik, balki uning bilim olish,

muloqot qilish va jamiyatda faol ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirishga intilishdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Luriya A.R. Neyropsixologiya asoslari.
2. Vigotskiy L.S. Tafakkur va nutq.
3. Darley F.L., Aronson A.E., Brown J.R. Motor Speech Disorders.
4. Duffy J.R. Motor Speech Disorders: Substrates, Differential Diagnosis, and Management.
5. American Speech-Language-Hearing Association. Motor Speech Disorders.
6. Yorkston K.M. va boshqalar. Management of Motor Speech Disorders.
7. Kent R.D. Research on speech motor control and motor speech disorders.
8. Shriberg L.D. va boshqalar. Speech motor control and speech sound disorders bo'yicha tadqiqotlar.
9. World Health Organization. International Classification of Functioning, Disability and Health.
10. Zamonaviy logopediya va neyropsixologiya bo'yicha ilmiy maqolalar va sistematik sharhlar.